

Pınar Karababa Demircan*

Hafıza Adaları ve Dayanıklılık: Dayanıklılık İnşasında Toplumsal Hafızanın Önemi

Islands of Memory and Resilience: The Importance of Social Memory in The Construction of Resilience

Öz

Dayanıklılık tanımlarında vurgu idari ve kurumsal devamlılık politikalarına kaydığında toplumsal dinamiklerin kendi içinde oluşturduğu dayanıklılık pratikleri görünmezleşir. Oysa toplulukların kendi üretimleri olan toplumsal mekândaki devamlılığı hem kriz ve afet yönetiminde pratiklerin gelişmesini hem de toplulukların buldukları mekânda karar mekanizmalarında yer alarak güçlenmesini sağlar. Makale toplumsal dayanıklılık pratiklerinin gelişmesini toplumsal hafızanın mekânla etkileşimi üzerinden tartışırken dayanıklılığın zayıflamasının mekânsal süreklilik ve hafızadaki boşluklarla ilişkisini 2023 Kahramanmaraş Depremi örneği üzerinden vermektedir. Dayanıklılığın işleyen bir sistem halini almasına yönelik planlamalara hali hazırda toplulukların taleplerini ve topluluklar tarafından daha önceden üretilmiş ve kolektif hafızada yer etmiş bilgi ve baş etme mekanizmalarının dahil edilmesi aynı zamanda kamusal hafıza ve yerel hafıza arasındaki hiyerarşileri de azaltacaktır.

149

Abstract

When the emphasis in the definition of resilience shifts towards administrative and institutional continuity policies, the resilience practices created by social dynamics become invisible. However, the continuity of communities in the social space they produce enables both the development of practices in crisis and disaster management and the empowerment of communities by taking part in decision-making mechanisms in the space where they are located. While the article discusses the development of social resilience practices through the interaction of social memory with space, it relates the weakening of resilience with lack of spatial continuity and gaps in memory through the example of the 2023 Kahramanmaraş Earthquake. For resilience to become a functioning system, incorporating the demands of communities and the knowledge and coping mechanisms already produced by them to the planning would, at the same time, reduce the hierarchies between public and local memory.

Anahtar Kelimeler

Toplumsal hafıza, mekânın üretimi, Kahramanmaraş depremi, göç, dayanıklılık

Keywords

Social memory, the production of space, Kahramanmaraş earthquake, migration, resilience

* İstanbul Topkapı Üniversitesi, pinarkarababa81@gmail.com, ORCID: 0000-0003-1565-9409.

Giriş: Afet ve Hafıza

2023 senesi Temmuz ayında bir aile travmasının peşinden deprem sonrasında kendisini toparlamaya çalışan Kahramanmaraş ilini ilk kez ziyaret ettiğimde şehrin deprem öncesi inşa edilmiş yapılarının bir kısmının zedelenmemiş halde yamaçlardan deprem alanını seyrettiğini gördüm. Depremin etkilediği temel alanlardan biri olan yeni kent merkezi ise dümdüz hale gelmişti ve eski apartmanların yerinde iş makinelerinin bükerek dev toplar haline getirdiği inşaat demirleri duruyordu. Kendi gidiş amacımızla ilişkili olan evin hayaletini dahi bulamadan kent merkezinden ayrıldık. Bir yandan iş makineleri bir yandan atık toplayıcılar eski kentin iskeleti sayılabilecek bina inşa metalleri ayrıştırırken, merkezde en muntazam işleyen işletmelerden biri gündelik hayatın idamesi için eski birikimleri bozan ve bu yüzden de hemen hemen bütün büyük yıkıntı alanlarının kıyısında işleyen kuyumculardı.

Fotoğraf 1

Kahramanmaraş ilinde depremde yıkılmış bir binadan kalanlar

Kaynak: Yazarın arşivi, 12.08.2023

Bu deneyim üzerine kent eski merkezden yeni merkeze taşınırken bilgi aktarımında bir kesinti olup olmadığını sormaya başladım. Eski yerleşim depreme dair geçmiş bilgilerin birikimiyle depremin olacağı alanın çevresine yapılmış olmalıydı. Sorumun cevaplarından bir tanesi kentin içindeki toplulukların aynı mekânda yaşayacak bir sonraki nüfusa deneyim aktarma olanağını bulamayacağı birden fazla ani göç ve yıkımlar yaşamasıydı. 3. Bölümde bahsedileceği üzere Kahramanmaraş'ın uzun tarihi içinde geçirdiği depremlerin muhtemel kayıtlarının bir kısmının yok olduğuna, kilise kayıtları gibi kıymetli yazılı hafıza öğelerinin kilise cemaatiyle birlikte göç ettiğine ya da toplumsal hafızada felaket öncesi korunma ya da felaket sonrası sağaltıma dair bilginin toplulukla birlikte yer değiştirdiğine dair bilgilerle karşılaştım.

Bahsedilen örneklerin gösterdiği şekilde mekânın ve mekânla ilişkinin hafızada kayıtlı soyut bir ilişki de olması ve belleğin de toplumsal bir öğe olarak mekân kurucu görev üstlenmesi dayanıklılık tartışmalarında toplumsal belleği bir kategori olarak tartışmanın önemine işaret eder. Kurumların ve insanların dahiliyetiyle oluşan ve sosyo-ekolojik sistem içinde biyolojik-fiziksel devamlılıkların gerçekleşmesinde önemli bir tür “sermaye” görevi gören dayanıklılık kavramı toplum ve çevre ilişkisi sekteye uğramadıkça koruyucu ve düzenleyici bir rol üstlenir (Walker ve Cooper, 2001, 147). Toplum ve çevre ilişkisini mekânsal anlamda düşündüğümüzde Lefebvre'in işaret ettiği şekliyle mekânın hem planlanan, hem içinde yaşanan, deneyimlenen hem de algılanan ve uygunlaştırılan nitelikleri belirginleşir (Lefebvre, 1991, 33). Soja'nın (1980) bu nitelikleri kavramsallaştırması toplumsal dinamikleri bir sosyo-mekânsal çerçeveye oturtur. Buna göre sosyo-mekânsal süreçlere dair okumalar hem iktidar mekanizmalarının işleyişini, hem toplumsal hareketlerin seyrini –birbirleriyle ilişkilerini koparmadan– inceleyebilir. Mekânın buradaki rolü hem erkin ve insan hareketinin etkisiyle şekillenen bir zemin hem de ilişkilerin içinde kurulduğu, ilişkileri üreten bir yapı olmaktır: “*Esasen, toplumsal mekân yaratıcı etkinliğin aksine ‘şeylerin’ tüm özelliklerine sahip değildir. Toplumsal alan başlı başına hem iş hem de üründür – ‘toplumsal varlığın’ cisimleşmesidir*” (Lefebvre, 1991, 101). Bir topluluk hafızasında önemli bir “yer edinmiş” ya da “yer etmiş” mekânlar eğer o topluluğun hala içinde yaşadığı mekânlarsa deneyim aktarımlarıyla birlikte dayanıklılık temelli yeniden üretilebilirler. Tersine olduğunda hem topluluğun yeni yerindeki devamlılığı hem de eski mekânın yeni yerinde üretimi belli sorunlarla karşılaşır.

Krizler pek çok kategori altında tartışılabilir; benzer şekilde toplumsal dayanıklılığın inşasının da pek çok farklı örneği bulunmaktadır. Okuduğunuz makale, yazarının hala toplumsal etkileri devam eden 6 Şubat 2023 Depremi ile kişisel ilişkisinden ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ndeki önceki çalışma deneyiminden dolayı, krizin çoğul yansımalarından daha çok doğal afet üzerinde durmaktadır. Kent yönetimlerinin, kent planlarının, devlet ile kamu arasında aracılık yapan sivil toplum kuruluşlarının dayanıklılık üzerine halihazırda kabul olmuş etkisi pek çok yayına ve rapora konu olmuştur. Bu çalışma ise odağını toplumsal hafızanın ve özellikle kümelenmiş hafıza adalarının toplumsal dayanıklılık için önemine çevirmektedir. Hafıza adaları bir yandan zamansal ve mekânsal olarak yer etmiş bellek öğeleri tanımını karşılar, öte yandan ise psikoloji disiplini çerçevesinde bu tanım bir *unutma okyanusunun* içinde

henüz unutulmamış adalar anlamına gelmektedir (Medved ve Hirst, 2006, 277). Hatırlama ve unutmama pratikleri bireysel değil toplumsal olarak ele alındığında ise hem hatırlama ediminin gerekliliğini beraberinde getiren şartlar ön plana çıkar hem de neyin nasıl hatırlanacağı ve unutulacağına dair kural dizgesi belirginleşir. Bu dizge topluluk içinden bir savunma veya direnç edimi olarak geliştirilip aktarılabilir veya topluluğu çevreleyen normatif yapı tarafından ayıklanıp bastırılabilir. Hafıza taşıdığı ve mekânla bağı koştığında ise mekânın devamlılığını sağlayacak bilgi ile birlikte mekânın üretimi veya sürdürülmesi sorunlu bir hal alabilir. Kurumsallaşmış ilişkilerin mekânın idaresi için önemi büyük olsa da krizlerin ortaya çıktığı süreçlerden ya da andan ilk kurumsal müdahaleye kadar¹ topluluk ile krizin gerçekleştiği mekân arasındaki diyalektik ilişki mekânın ve insanların geleceği için belirleyici rol üstlenir. Bu çerçevede hafızanın (ve unutuşun) ele alınması açısından Türkiye'ye dair sıkça tekrarlanan balık hafızalılık üzerine önkabülü sorunlu buluyorum çünkü hem göç verip hem alan ve sık aralıklarla kriz yaşayan bir toplumun hafıza ile ilişkisinin niteliği kadar hafızanın öznelere de değişmektedir. Mekânın kurucusu olan, deneyimi biriktiren, aktaran eyleyenler olarak insanlar bir mekândan çekildiğinde, özellikle kalıcı göç durumlarında veya göç eden grubun mekânla ilişkisinin baskın anlatılardan silindiği durumlar sonrası, hem mekâna dair baş etme mekanizmalarının aktarım süreçleri sekteye uğrar hem de kalan topluluklar gidenlerin örneği üzerinden öznelere ve hafızanın mekândaki geçiciliği ile yüzleşerek suskunlaşabilirler; karar mekanizmalarına katılma talepleri zayıflayabilir.

Mekân sadece kurumsal olarak düzenlenen bir yapı olarak ele alındığında mekânın kurucu öğelerinden olan toplumsal etki görünmezleşir, dolayısıyla da incelemede kaçınılmaz sapmalar meydana gelir. Gözden kaçırılan noktalardan biri insanların deneyimlerinin; geliştirdikleri, hafızalarında biriktirdikleri ve aktardıkları baş etme mekanizmalarının mekânsallığı sürdürmedeki etkisidir. Benzer şekilde mekânın üretimi üzerinde yapılan çalışmalar sıklıkla hafızayı da insanın mekândaki kurucu etkisinin bir örneği olarak dahil etmezler. Oysa ki doğayı dönüştürme ve sosyo-kültürel sistemler kurma, örneğin ormanı yaşatırken onu tüketmeden barınma ve korunma yöntemleri geliştirme topluluğun mekânsal devamlılığını ve hafıza aktarımının bastırılmadan aktarımını gerektirir. Deprem tarihi ve arkeolojisi üzerine yapılan çalışmalarda sıklıkla ifade edilen konulardan bir tanesi eskiye yönelik kaynak eksikliği ve disiplinlerarası çalışmaların bu kaynak eksikliğini insan ve diğer canlıların izlerinin öğretisiyle kapatabileceğidir. İnsanlar o mekândan çeşitli sebeplerle çekildiğinde dahi kurdukları ilişkilerin ve mekânla etkileşimlerinin izi bir bilgi olarak deprem tarihine aktarılabilir ve bir anlamda yer küre ve insan ilişkisine dair bir hafızanın ögesi haline gelebilir (Guidoboni, 2002, 775). Toplumsal hafızanın mekânı aktif ya da tarihsel bir kaynak olarak pasif bir şekilde etkileyebilmesi için belli mekânsal devamlılıkların ve kopuklukların hafıza boşlukları yaratmaması önemlidir.

Makale öncelikle hafızanın mekân kurucu bir öğe olarak toplumsal dayanıklılık pratiklerinin gelişmesinin etkilerini tartışmaktadır. Dayanıklılık kavramı altında pek çok farklı toplumsal ilişki ve kriz incelenebilir. Makalenin odağında ise afet ve özellikle deprem bulunmaktadır. Dayanıklılığın zayıflamasının mekânsal süreklilik ve hafızadaki boşluklarla ilişkisi,

3. bölümde görüleceği gibi, 2023 Kahramanmaraş Depremi örneği üzerinden örneklenmekte ve tartışılmaktadır. Tartışmaya Kahramanmaraş tarihinin farklı kriz, göç ve afet süreçleri zemin teşkil etmektedir. Özellikle kentin göç veren niteliğinin, mekân ve hafıza ilişkisinin birbirini üreten niteliğinden ötürü, dayanıklılığı yıprattığı düşünülmektedir. Makale dayanıklılık çalışmalarının güçlenmesi için toplulukların karar mekanizmalarına katılımını, yerel hafızanın bastırılmamasını ve disiplinlerarası çalışmaların artırılmasını savunmaktadır. Bu çerçevede tarihsel sismoloji ve deprem arkeolojisinin disiplinlerarası bilgi üretimini destekleyici yapıları ve önermelerine 4. bölümde değinilmiştir. Aynı bölüm hafıza kavramının kendisine içkin hiyerarşiler açısından sorgulanmasını ve baskın kamusal hafıza ile kırılğan yerel hafızanın yerkürenin hafızasına yönelik yaklaşımlarla karşılaştırılmasını içerir. Yapılan tartışmalardan hareketle makale dayanıklılığın işleyen bir sistem halini almasına yönelik planlamalara toplulukların taleplerinin ve topluluklar tarafından daha önceden üretilmiş ve kolektif hafızada yer etmiş bilgi ve baş etme mekanizmalarının dahil edilmesinin gerekliliğini savunurken bunun aynı zamanda kamusal hafıza ve yerel hafıza arasındaki hiyerarşileri de azaltacağını öne sürmektedir.

Dayanıklılık, Mekânın Üretimi ve Hafıza:

Toplumsal dayanıklılık kavramı kriz durumlarında ve afet coğrafyalarında ayrı bir anlam kazansa da gelişimi daha yavaş süreçler içerisinde, uzun vadeli, devamlılığı sağlanabilir pratiklerin geliştirilmesi ile mümkündür. Soyut bir terim olarak geniş kapsamından ötürü tanımlanmasında zorluklar olsa da dayanıklılık yapısal bir bakış açısından “*Sistemin iç değişim ve dış soklar ve rahatsızlıklar karşısında kimliğini koruma kabiliyeti*” olarak tanımlanabilir (Cumming ve diğerleri, 2005, 976). Bu yapısal tanımı ortaya çıkarırken Cumming ve ortak yazarlarının çizdiği operasyonel şema içerisinde sistemi meydana getiren parçalar içinde insanların, kaynakların mekân ve zaman içerisinde birbirleri ile ilişkilmesi ve bir kimlik geliştirmesi önemli bir yer tutar ve bu ilişkilmeler hem topluluğun hem çevresinin dönüşümünü sistemle senkronize bir şekilde sürdürmezse dayanıklılık zarar görür (Cumming ve diğerleri, 2005, 976). Wilson (2015) dayanıklılık kavramının sistem vurgusundan toplumsallığa yönelmesinin teorik gelişiminden bahsederken bu değişimi insan pratiği ve hafızasıyla ilişkilendirir. Buna göre dayanıklılık sisteminin niteliğinin değerlendirilmesi açısından zaman içinde sistemdeki deneyim kümelenmeleri ve olumlu yöndeki değişimler gösterge niteliği taşır. Bu aynı zamanda oluşan dayanıklılık sisteminin koşullara adaptasyon yetkinliğini de gösterecektir (34). Böylece dayanıklılık çalışmaları içerisinde toplumsal bağlama verilen vurgu giderek belirginleşmiş ve toplumsal dayanıklılık “*Grupların veya toplulukların sosyal, siyasi ve çevresel değişimden kaynaklanan dış stresler ve rahatsızlıklarla başa çıkma becerisi*” olarak tanımlanmıştır (Adger (2000, 349). Toplumsal sistemler ise ekolojik sistemlere dayanır; ekolojik sistemdeki değişiklikler, örneğin gıda güvenliğinin bozulması, topluluk direncini kırabilecek bir etkiye sahip olur (Adger, 2000, 357). Bununla birlikte ekolojik dayanıklılık için nüfusun sabit olması bir şart

teşkil etmez çünkü dayanıklılığın hem görelî hem de esnek bir yapısı vardır; bir başka deyişle kaynaklar, ekonomi, insanların hareketleri ve ekolojik etkiler gibi değişkenler mevcuttur (Gunderson, 1999). Göç hareketliliğinin niteliği ekolojik dayanıklılık ve toplumsal dayanıklılık ilişkisinin birbirine bağılı yapısını göstermek açısından önemlidir. Adger'in (2000) verdiği iki göç örneği ekolojik dayanıklılığa nüfusun etkisinin iki farklı boyutunu örnekler. Buna göre mevsimsel göç gibi döngüsel göç hareketliliklerinin nüfus uzaklaşsa da ekonomisinin mekâna geri dönmesiyle ekolojik dayanıklılığı artırması muhtemeldir. Öte yandan gıda güvenliğini kaybeden toplulukların temelli göç hareketinin hem toplumsal hem de ekolojik dayanıklılığı ortadan kaldırmasıyla da sıklıkla karşılaşılır (Adger, 2000, 357). Nüfus sürekli aynı ekolojik çevrede kalmasa da toplumsal ve ekolojik dayanıklılığın sürdürülmesinde nüfusun edindiği bilgi dayanıklılığı beslemeye devam edebilir. Bunu sağlayan faktörlerden önemli bir tanesi ise hafıza aktarımlarıdır. Örneğin sürekli çığ riski altında yaşayan toplulukların ormanın idamesiyle ilgili aktardığı bilgiler nüfus değişse bile ileride de çığ riskiyle yaşayacak dağ köylerinin dayanıklılığına katkıda bulunur (Olschewski ve diğerleri, 2012, 23). Toplumsal dayanıklılığın hem kurumsal hem topluluklararası dinamiklerde sınındığı bir afet olarak deprem bir yandan da önceden bıraktığı izlerle araştırılması, hatırlanması, hasar önleyici pratiklerin yaygınlaştırılması olası bir afettir. Türkiye'nin depremle ilişkisine bakıldığında deprem tarihinin oluştuğundaki yetkinliğinin tezatını toplumsal hafızanın boşluklarında görürüz.

Özmen (2012) 1940lı yılların art arda yüksek hasarlı depremlerle geçmesinin hem yasal hem de sosyal düzenlemelere etkisi olduğunu aktarırken deprem bölgeleri haritalarının zaman içerisindeki revizyonlarından da bahseder ve bilgi ile bilim arasındaki ilişki değiştikçe deprem bölgelerine dair içeriğin de değişeceğini ekler (52). Özmen'in çalışması yapının değişkenliğini ortaya koymakla birlikte aynı zamanda deprem bölgeleri ve hasar olasılıklarına dair bilginin nitelikli ve yaygın bir bilgi olduğunu da aktarmaktadır. Burada ısrarla tartışılması ve tartışmaya dayanıklılık ve topluluk hafızasını davet etmesi gereken mesele ise üniversitelerin araştırmalarının ve çeşitli devlet kurumlarının bulgularının neden gündelik hayatı dönüştürmediğidir. Böyle bir soruya verilecek en doğrudan cevabın bürokrasiye, kent yönetimine, doğal alanların ve iskân alanlarının hukuksal konumuna atıfta bulunması kaçınılmazdır. Dayanıklılık farkındalık geliştirme çalışmaları, altyapı çalışmaları, risk ve afet yönetimi gibi pek çok alanda kamu ve özel kurumların işbirliği ile kuvvetlendirilebilir fakat kurumların bir mekânı kurma ve sürdürmedeki rolünü hiç paranteze almadan toplulukların da bir mekânı dönüştürme gücü ve hakkını tartışmaya dahil etmek gerekir. İnsanların içinde yaşadıkları, ürettikleri ve sosyal ilişkilerini üreten mekânlarla ilişkisi ve bu mekâna dair karar mekanizmalarına katılıp katılmadıkları da büyük bir değişken olan dayanıklılığı etkiler. Toplumun kriz esnasında etkileşimini ve sağaltımını destekleyecek alt yapı kadar siyasal ekoloji ile toplumsallık arasında kopukluk olmaması dayanıklılık açısından zemini sağlamlaştırır. Siyasal ekoloji açısından kaynak kullanımını ve çevresel faktörler etrafında etkileşimin sürekliliği birleştirici bir nitelik taşıyor (Cumming ve diğerleri, 2005, 979). Dayanıklılığın çevreyle bağı ekolojik temelli sistemler tarafından güç-

lendirildiğinde ise topluluklar için ekonomik risklerin azaltılması, gelişmiş altyapı sistemleri gibi dirayet kazandırıcı bir nitelik edinir (Holling, 1973, 7-8). Değişken bürokrasiler, insanı ve canlıları merkezine almayan kar odaklı planlamalar ortaya çıktığında, dolayısıyla planlamanın dayanıklılığa doğrudan katkıda bulunmadığı durumlarda topluluk hafızası stratejik hale gelir. Hafızadaki sekteler, boşluklar, suskun alanlar dezavantajlı konumlarla, karar mekanizmalarına katılamama ve kendi yaşadığı mekânı üretme hakkının ya da kısaca kent hakkının tanınmadığı durumlarda topluluk hayatının devamlılığı için aleyhte çalışır.

Bu duruma bir örnek olarak Suriye İç Savaşı'nın 2011-2023 arası dinamikleri verilebilir. Kahramanmaraş merkezli depremlerin görüldüğü bir başka ülke olan Suriye'nin depreme pek çok savaşan aktörün ve savaş temelli iç ve dış göçün müdahil olduğu bir iç savaş sırasında yakalanmasaydı depreme karşı çok daha hazırlıklı olacağı varsayılabilir. Bu varsayımda etkili olan faktörler kurumların savaş sebebiyle atıl olması kadar ülkenin 2023 senesine dek henüz yaklaşık sayısını bilemeyeceğimiz yer değiştirme, ölüm ve kayıtlı belgelerin yitimine sahne olmasıdır. Daha önceden deprem mekânlarına, depremde saklanılacak yerlere, deprem sırası ve sonrasındaki dayanışmaya dair kümelenmiş bilgi ve insanların mekânla kurdukları ilişkinin hafızadaki yeri hareketlilikle birlikte değişmiştir. Savaş sebebiyle yer değiştirme ve yaşanan kriz hatırlama ilişkisini tümüyle yitmesi bile askıya alınmıştır. Mekânla ilişkinin sürekliliğine sıkı sıkıya bağlı bu önemli toplumsal hafıza biçimi dağılan toplulukların geçici ikametlerinde işlevsiz kalmıştır. Suriye vatandaşlarının bir kısmı ise depreme komşu ülkelerde yakalandığında mekân hafızası ve dil de dahil olmak üzere felaketle başa çıkmaya dair pek çok mekeke hayatlarında artık işlevsel bir yere sahip değildi. 2023 depreminin Suriye'de geçen kısmı hem çevresel hem de toplumsal dayanıklılığın zayıflamasının etkilerini gösterir. Mekânla kurulan hafıza ilişkisinin sürekliliği hem mekânın ve onu çevreleyen koşulların savaş tarafından dönüştürülmesi hem de nüfusun hareketlilik içinde olmasından dolayı zayıflamıştır. Bu durumun tersi gerçekleştiğinde ise dayanıklılık sistemleri ayakta ve adaptasyona hazır bekleyebilir. 2004 Hint Okyanusu Tsunamisi örneğiNDE eski tsunamilere dair aktarımların kesilmediği ve yeni kuşaklara baş etme mekanizmalarının sözlü tarih aktarımı yoluyla iletildiği Simeulue adası sakinlerinin %99'unun kurtarıldığı görülmektedir (Gaillard vd., 2008, 28). Öte yandan Japonya'daki 2011 T hoku Depremi ve Tsunamisi üzerine yazan Pisa hafızanın dayanıklılık için iki farklı boyutundan bahseder (2024). Bir yandan Japonya'nın depreme karşı önlemlerinin geçmişteki başarısının hafızadaki yeri 2011 yılındaki tsunamiden kaçmayı önemsiz kılmış ve dolayısıyla ölüm sayısını artırmıştır. Bir yandan da sözlü anlatımların hem de mekânın anıtlar ve sokak isimlendirmeleri gibi hafızayı diri tutacak şekilde planlanması toplumsal dayanıklılığı belli ölçüde korumuştur (8-9).

Belli bir nüfusça paylaşılan hafızanın hem belli sınırlar içerisindeki tarih aktarımı ile ilişkisi hem de bu belli nüfusu kapsayan daha geniş nüfus içerisindeki hâkim söylemlerin bu hafıza ile ilişkisi dayanıklılığa dair bilgi aktarımının sürekliliğini etkileyebilir. Benzer şekilde hem belleğin özneleri hem de bir mekândaki yaşanmışlığa ve bilgiye dair tüm izler doğal fe-

lakelerin, savaş ya da çatışma ortamının sonucu olan göç veya ölüm veya uzun süreli yaygın işsizliğin ya da güvensizlik hissini getirdiği göç gibi sebeplerle silinip taşınabilir. Buna küçük bir ek olarak insanlar gibi yaşayan diğer tüm varlıkların da somut hafıza aktarımı izleri olmasa bile bilgi oluşturabilecek dolaylı izlerinin de (örneğin fosiller ya da kemikler) kırılğanlığından bahsetmek gerekir.

2011 Van Depremi'nden sonra Murat Bardakçı Habertürk'e yazdığı bir yazıda jeologlardan Evliya Çelebi Seyahatnamesini okumalarını rica eder (Bardakçı, 30.10.2011). Evliya Çelebi'nin 17. Yüzyılda Erciş'te toprağın duman çıkaran dokusuna dair yaptığı bir vurgu 2011 depremi sonrasında da hayret sebebi olmuştur. Bardakçı bu tarihsel kopukluğun disiplinlerarası çalışmalarla giderilmesi gerektiğini vurgulayarak önemli bir çağrıda bulunur (Bardakçı, 30.10.2011). Bu kıymetli yazının işaret ettiği fakat doğrudan değinmediği noktalardan biri ise bugünkü Türkiye'nin yer aldığı coğrafyanın hafızanın aktarımı ile yaşadığı sorunlardır. Savaş, çatışma, mübadele, doğal felaket gibi sebeplerle sıkça göç veren Anadolu coğrafyası taşınan topluluk hafızasıyla bağını çeşitli düzlemlerde yitirir. Bu düzlemlerden bir tanesini ise Kahramanmaraş kentinin tarihinin bu yazı için örnek teşkil ettiği farklı nüfus hareketlilikleri oluşturur.

Maraş Tarihi ve Yakın Dönem Belleğinin İnşası Üzerine

Yukarıda kurulan hafıza-mekân-dayanıklılık ilişkisi çerçevesinde Kahramanmaraş'a baktığımızda deprem ve çatışma ortamı gibi doğal veya toplumsal etkilerin vücuda gelmiş eyleyenler gibi hem fiziksel mekânın hem de içindeki ilişkilerin gelişiminde etkili olduğu görülür. Felaketlerin de içinde bulunduğu değişken ve zorlu koşullar sadece insanların yer değiştirmesine sebep olmamış, Maraş'ın tarihsel merkezleri de birkaç kez yer değiştirmiştir. İlginç olarak felaketlerden edinilen öğretileri ve başa çıkma pratiklerini aktarma anlamında bir erozyon gerçekleşmiş olsa da felaketle ilgili meselelerin şehrin niteliğine dahil edilme pratikleri bir iz olarak kalmıştır. Kentin isminin köklerinin olası dayanma sebepleri arasında deprem ile ilgili bir sözel benzerliğin düşünülmesi bu hafıza kalıntısının ürünü olarak görülebilir: “*Bazıları (Besim Darkot- Ernst Honigmann, “Maraş”, İA., VII, 311-312) Maraş adının Arapça “zelzele, titreme” anlamına gelen “re’asha” fillinden türeyerek (titreme-zelzele yeri anlamında) “Maraş” olduğunu iddia etmektedirler*” (Kaya, 2007: 857). Benzer şekilde Orta Çağ döneminde Maraş'ın birlikte düşünülmesi gerektiği belirtilen Hades-Göynük şehri için de benzer bir vurgu yapılmaktadır: “*Hades'in toprağı kırmızı olduğu için Hadesü'l-Hamra yani Kızıl Hades deniyordu. Burası birkaç defa yakıldığı için Türkçe yanık anlamına gelen Göynük de denildiği iddia edilmektedir*” (Gökhan, 2009, 35)².

Bütün depremlerin tam tarihi ve etkisi bilinemese de deprem geçmişi olduğu bilinen kentin ilk yerleşim yerinin kazılar, kalıntılar ve kitabeler takip edildiğinde tahmini olarak şimdiki kentin güneydoğusunda kaldığı ve 1114'teki deprem sonrasında ve halk hikayelerine yer edinen bir sel sonrasında Dulkadiroğlu Beyliği döneminde şimdiki yerine taşındığı düşünül-

mektedir (Kaya, 2007, 858). Doğal felaketlere ek olarak kentin geçirdiği savaşlar da bu hikâyeye katıldığında yiten, gelen ve göçen toplulukların hareketliliğinin geçmişe dair aktarımları sekteye uğratmış olabileceği biraz daha anlaşılabilir hale gelir:

Himli Höyük harabelerinin bulunduğu yerdeki şehir kalıntılarının bir Asur Ticaret Kolonisi olabileceği gibi Hititler öncesi Maraş'ın burada olabileceği de düşünülebilir. Sonuç olarak İlk Maraş, Erkenez kenarında Himli Höyükte kurulmuş olabilir. Daha sonra Asurluların saldırıları ile Geç Hititler Maraş'ı şimdiki yerinde kurmuşlardır. Ancak İslam-Bizans çatışmaları sebebiyle Maraş harap olunca Seydüdevle şehiri, Namık Kemal Mahallesi tarafına taşımıştır. 1114 depremi ile yerle bir olan Kara Maraş tarafındaki şehir, muhtemelen Haçlılar ya da Selçuklular şimdiki yerine yeniden taşımışlardır. Dulkadiriler zamanında ise Maraş gelişerek şimdiki olduğu alanlara yayılmıştır (Gökhan, 2009, 69).

Yakın tarihe bakıldığında Osmanlı yönetiminin son yılları ve Cumhuriyetin ilk yılları savaşların, çatışmaların, iskân politikalarının etkisinin büyük nüfus hareketliliklerini beraberinde getirdiğini gösterir. Kahramanmaraş'ın içindeki toplulukların fert kaybı ve yer değiştirme üzerinden negatif nüfus hareketlilikleri toplumsal belleğin şekillendiği yerle bağını keser. Çalışkan'ın (2019) çeşitli kaynaklardan derleyerek bildirdiği şekilde Maraş'ın birbiriyle etkileşimi yüksek çok kültürlü demografik yapısı 1. Dünya Savaşı'na doğru değişmeye ve azalmaya başlar:

157

1900'de Maraş'ta 42 mahalle vardı ve 1902'de şehir nüfusu 60.292 idi. 1904'te de 41 mahalle vardı. 1906-1907'de Maraş'ta ve kazalarında çoğunluğu Müslüman nüfus oluşturdu. Şehrin kazaları içinde en fazla Müslüman nüfusa sahip olan kaza Elbistan idi. Kazada 42.831 Müslüman ve 1.600 gayrimüslim vardı. İkinci sırada 22.250 nüfustan, olan Pazarcık kazasına ise 22.209 Müslüman, 41'de gayrimüslim vardı. Andırın kazasında ise 17.000 Müslüman, 2.557 Ermeni nüfus vardı. Zeytin kazası 9.637 Ermeni nüfus ile bütün kazalar içerisinde en fazla Ermeni'nin yaşadığı kaza idi. Buna göre Maraş'ın kazalarının tamamında 90.011 Müslümanın, 14.869 gayrimüslim nüfus vardı. 1906/1907'de yapılan nüfus sayımına göre Maraş sancağında 131.550 Müslüman, 22.949 Ermeni, 22 Rum Katolik, 4.506 Katolik, 4.887 Protestan, 37 Latin, 1.810 Süryani, 405 Keldani, 266 Çingene, 711 Yahudi vardı ve şehrin toplam nüfusu 155.000 idi. 1908'de kent merkezi 68.023 idi. 1908/1909'da ise Maraş merkez nüfusu 67.974 idi. Ancak bu nüfus XIX. yüzyılın sonlarında 50.000 ila 60.000 arasında değişti. I. Dünya Savaşında ise şehrin nüfusu 32.700'e düştü. (Adem Çalışkan, 2019, 303).

Aktarılan bu bilgiye kadın ve çocukların sayılara dahlinin modern anlamda nüfus sayımı öncesinde sıkıntılı olduğunu ve göçer veya yarı göçer niteliğinden ötürü hem mekânla hem de yerleşik nüfusla ilişkisi farklı olan, sayıca bilinebilirliği düşük nüfusların kaydının daha net bir şekilde Cumhuriyet dönemi iskân politikaları sonrasında alındığını da eklemek gerekir. Kurtuluş savaşı sırasında aktif bir mücadele alanı haline gelen ve bunun sonrasında ismine Kahraman ön adı eklenen Maraş'ın Cumhuriyet öncesi nüfusunun ciddi bir negatif nüfus hareketliliği yaşamasında göçler de çatışma ortamı ve salgın hastalıklar kadar etkilidir.

Bazı durumlarda nüfusun bakımsızlaşmasını beraberinde getirerek biri diğ erinin sebebi olur (Çalışkan, 2019 (2), 47-48). Göçlerin etkilerine bakıldığında kent hafızasının bir kısmının yitiminin kent pratiklerine de yansdığı görülür: “*Bu durum [P.K.D: Ermeni nüfusun göçü] Maraş el sanatlarının gerilemesine yol açan önemli faktörlerden biridir. Yetişmiş iş gücünün şehirden ayrılması bilgi birikim ve tecrübenin de taşınması anlamına gelmiştir* “ (Polat, 2018, s. 266).

20. yüzyıl içerisinde Maraş’ın imkanlara erişim kaynaklı yurtiçi ve yurt dışına verdiği göçlere ek olarak güvensizlik hissini artması sebebiyle de göç verdiği görülür. Aidiyet geliştirilen mekâna dair güvenlik ve aidiyet hissindeki değişimler uzun süreli göç dalgalarına sebep olurken bir yandan mekânın içinde aktarılabilir yaşama ve baş pratiklerini mekândan koparır öte yandan ise bu mekânın kendisiyle ilişkiyi temassız ve travmatik bir boyutta sürdürmeye devam eder. 1970’lerde başlayan bir fay hattı gibi Çorum, Maraş ve Sivas’ta hareketlenen, 1980’in askeri yönetiminin izlerini taşıyan ve 1990’larda yeni bir travma yaşayan Alevilerin yurt içi ve yurt dışı hareketliliklerinde önemli mihenk taşlarından bir tanesi 1978’de Maraş’ta yaşanan olaylardır. Maraş’ın toplumsal hafıza ve mekân arasındaki ilişkisinin kopukluğuna değinen Zırh (2015) 30 yıl sonra 1978’de terk etmek zorunda kaldığı evini ziyaret eden bir kadınla mülakatı üzerine geride kalanların gidenlerin yokluğuyla nasıl baş ettiğini ya da kalan izleri nasıl yorumladığını sorgularken anlaşmalı bir suskunluğun kentlere yerleşebileceğini söyler (328). Kahramanmaraş’ta kentin deprem öncesinde kent simgeleri açısından yansıttığı hafızanın kısmiliğinin çeşitli Maraş diasporalarının hafızasında tuttuklarıyla bir tezat içine girebildiğini görürüz. Bunu beraberinde getiren sebeplerden bir tanesi savaş, çatışma ve mezhep ayrımcılığı sebebiyle nüfusun ayrıştırılmasını takip eden göç süreçlerinden sonra merkez ilçelerde kent simgelerinin yerlilik kavramını baskın grupların aidiyetleri üzerinden tercüme etmesidir.

Halbwachs (1992) kolektif hafızanın belli bir meseleyi nasıl belirlediğini tartışırken bunun bir yerini belirleme işlemi olduğunu ifade eder. Buna göre topluluk hatırlama eylemini belli bir hedefe yönelik gerçekleştirir ve böylece hatırataya bir süreklilik kazandırır. Böylelikle topluluk olarak hem kendini bir hafıza çerçevesinde var eder, ilişkilendirir ve aidiyetini devam ettirir hem de hafıza kategorize edilir ve yeri belirlenir (52). Halbwachs’ın hafıza ve mekân ilişkisi üzerine tartışmalarında iki temel ilişki varsayılır. Bunlardan ilki deneyimlenen mekânın hafıza devamlılığı için kritik önemidir, mekân yittiğinde hafıza da erozyona uğrayabilir. Bir yandan da mekân bir topluluk aidiyeti için sembolik bir şekilde hafızada yer etmeye başladığında topluluğun sürekliliğini sağlayan öğelerden birine dönüşür (Halbwachs, 1992, 203-204). Bu çerçevede hayali bir Maraş Ermenistan’ın Erivan’a bağlı Nork Marash ilçesinde; Anadolu Ermenileri’nin hafızasını var etmek için bellek öğeleri toplayan Houshamadyan Projesi’nin³, Ermeni tarihi için öneminden dolayı proje için merkezîyet kazanan, “Maraş Sancı” bölümünde ya da Mediha Güzelgün’ün 19 Aralık 1978 Maraş olaylarını hatırlamak için çektiği “Üçüncü Gurbet” filmindeki diaspora Alevilerinin Maraş anlatılarında yaşamaktadır. Filmine üçüncü kuşağın hala travmadan etkilendiğini ve travma sonrası yersizliğini anlatmak için “Üçüncü Gurbet” adını veren yönetmen bir söyleşide hiç affedemeyenlerin ve unutmak

isteyenlerin en uzağa göç edenler olduğundan bahseder (Pir Haber Ajansı, 29 Ekim 2024). Göç eden Alevi sakinlerinin hafızası diasporada hayali bir Pazarcık kurarken Kahramanmaraş'taki fiziksel Pazarcık'ta 2023 depreminde merkeze kıyasla az sayıda can kaybı olması 1978 sonrası yurt dışına ve başka illere göç sebebiyle evlerin bir kısmının göç edenlerin boş evleri olmasına bağlanmıştır (Akdemir, 18 Şubat 2023).

Yakın dönemlerin nüfus ve nüfus hareketliliği verilerine aşağıdaki tablodan bakıldığında Kahramanmaraş'ın 2023 depremine kadar hala dinamik bir nüfus yapısı olduğu görülür. Bu değişkenlik içinde kentin öğrenciler tarafından hareketlendirilmesi, kent hayatına dahil olan farklı göçmen gruplarının hareketliliği, ekonomik imkanların temellendirdiği hareketlilikler ve 2020'de başlayan Covid19 Pandemisinin etkisi gibi pek çok faktör bulunmaktadır.

Tablo 1

Kahramanmaraş İlinde Net Göç Hızı, Toplam Hanehalkı Sayısı, Toplam Nüfusun Değişimi (2012-2022)⁴

Yıl	Net Göç Hızı (%)	Toplam Hanehalkı Sayısı	Toplam Nüfus
2012	-8,95	240.510	1.063.174
2013	-4,42	249.670	1.075.706
2014	-3,01	258.032	1.089.038
2015	-4,93	266.621	1.096.610
2016	-1,49	272.809	1.112.634
2017	-3,05	279.842	1.127.623
2018	-0,04	286.148	1.144.851
2019	-7,79	294.893	1.154.102
2020	1,16	303.366	1.168.163
2021	-7,15	311.458	1.171.298
2022	-4,39	324.588	1.177.436

Kaynak: TÜİK, Aralık 2024, <https://biruni.tuik.gov.tr/ilgosterge/>

Kahramanmaraş Depremi'nin yıkıcı etkisi dayanıklılık kavramının gerektirdiği bütün kurumsal çabayı paranteze alarak sadece negatif nüfus hareketlilikleri ve hafızanın yer değiştirmesi ile tabii ki açıklanamaz. Öte yandan afet geçmişi açık şekilde bilinen bir kentin nüfusunun, uyarılara rağmen, bir afete bu kadar hazırlıksız yakalanmasının sebeplerine bakıldığında hafızanın mekânla ilişkisi kurmaktaki rolü belirginleşir.

1978'de çok sayıda ölümün olduğu bir Alevi mahallesi olan Yörük Selim Sokağı'nda uzun yıllar yapılması için uğraşılan Cemevi'nin inşaatı sürerken Aleviler'e yönelik bazı huzursuzlukların gerçekleştiği ve kentteki Alevilerin bir kez daha tedirgin olduğu basına yansımıştır (T24, 27 Aralık 2017). Cemevi beş sene sonra 2022 tarihinde açılacaktır. Alevi hafızasının

Kahramanmaraş ile kurduğu travma hattı 2023 depremi ile birlikte yeni bir bellek ögesi daha kazanır ve Alevilere yönelik yalnızlaştırıcı zihniyetin bir örneğiyle daha deprem çalışmalarında karşılaşıldığı düşünülür. 2024 Aralık Ayı'nda da 1978'de yaşanan olayların çözümsüz kalmasının ve aktarılan travmanın etkisi bir anma etkinliği ile kente hatırlatılmaya çalışılmıştır. Yörük Selim Sokağı'ndan başlayan kortej, aynı mahalle içinde yer alan Necip Fazıl Kısakürek Hastanesi önünde "bir 46 yıl daha geçse dahi unutmayacaklarını" yinelerken 2023 depreminde yalnız bırakıldıklarını beyan etmişlerdir (Evrensel, 21 Aralık 2024).

2023 öncesi ve sonrasında Kahramanmaraş çevre ilçelerin merkez siyaset ile ilişkisini belirleyen iki motif afet ve santrallerdir. Pazarcık ilçesi Çöçelli ve köyleri merkezli depremle 2012 yılında 4.7 derecesinde iki deprem ile sarsılır fakat bir kayıp yaşanmaz. Ancak raporlar deprem ihtimalini sıklıkla tekrarlar⁵. 2023 senesinde ise fay hattı üzerinde olduğu bilinen Çöçelli'ye yapılan yol Pazarcık segmentinin kırılması sebebiyle çöker (Oksijen, 13 Şubat 2023). Depremin hemen öncesinde Pazarcık Çöçelli, Afşin ve Elbistan'da yaşayanların merkez siyasetten ayrılmalarıyla gündeme geldikleri meselelerden diğeri ise enerji santrallerine karşı çıkmaları ve bunun üzerinden müdahale yaşamalarıdır (Yeşil Gazete, 14 Haziran 2021). Santrallere itiraz doğanın ve insanların ömrünü kısaltması üzerinden şekillenmiştir. 1984-2010 arasında Afşin-Elbistan Termik Santrali'nin Elbistan Ovası'ndaki sıcaklığı 6 derece yükseltmesinin bitkilerin tohumlama döngüsünde strese, hava kirliliğine, sağlık problemlerine ve ileride daha yüksek yüzey sıcaklıklarına sebep olabileceği raporlanmıştır (Küçükönder ve diğerleri, 2024, 451). Deprem sonrası raporlamalarda santrallerin hasar aldığı belirtilirken depremden bir sene sonra çevresel etki anlamında olumlu not alan Afşin-Elbistan santraline iki ünite daha eklenmesine karar verilmiştir (Bianet, 7 Ocak 2025). 2020'den itibaren santral temelli ısınma ve ekim alanlarının kaybı ise, itirazı değerlendirilmeyen nüfusun kaybına sebep olmaktadır. Afşin-Elbistan santralinin küllerinin zaman içerisinde yığıldığı ve kül altında kalan, tarımın bittiği Coğulhan mahallesinin 1990-2023 arasında nüfusunun 1/5'inin kaybedildiği örnekler de vardır (Şahinli ve Babat, 10 Ocak 2025). Afet ve çevre yıkımı temelinde çizilen bu çerçevede çıkan itiraz sesleri çeperden merkeze ilerlerken kısılmakla birlikte, Kahramanmaraş'tan göç çözümsüzlüğe verilen cevaplardan biri haline gelmiştir.

Sonuç: İnsanın Dünyadaki İzleri Üzerine

Guidoboni (2002) tarihsel sismolojinin gelişiminden bahsederken deprem kayıtlarının beslediği noktanın yaşanan dünyanın uzun hafızası olduğunu belirtir. Öyle ki bir bilgi birikiminden sonra tarihsel sismolojinin kendisi hem yerkürenin yarılmalarının canlı hayatındaki izlerinin hem de canlıların kolektif belleğe deprem ve depremle baş etme üzerine attıkları çentiklerin (örneğin fosil, ağaçların çizgileri ve hatırat) belleği haline gelecektir (775). Örneğin, Maraş'ın da bir dönem yönetimi altında olduğu Asur döneminin kayıtları 13. yyda hasar gören ve onarılan tapınak kapısından bahsetmektedir. Bu izlerin tarihsel disiplinler tarafından derlenmesi bir yandan disiplinlerarası bir alan ortaya koyarken bir yandan da formal olmayan bir epistemo-

loji oluştururlar. İnsanların tarihsel tanıklığı ve bu tanıklıkların kaydedilmesi ve aktarılması önemli bir bilgi kaynağı olarak tarihsel epistemolojide yerini alır. Öte yandan bunlar kırılğan kaynaklardır. Guidoboni güncel bir örnek olarak Rusya Savaşı'nın SSCB belgelerini ulaşılmaz hale getirmesinin ortak bir bilgi kümesini paylaşmamızdaki sorunlar için verir (Guidoboni, 2002, 776-790). Siyasi sınırları toplumsal sınırlarından bazı dönemlerde farklı işleyen Türkiye ve Suriye örneği de benzer bir şekilde gösterilebilir. Yapılacak bir episteme tartışması içinde tüm canlıların dahli tartışmaya açık değilse bile insan belleğinin eklenmesi ve bu eklenme için dahiliyet, koruma ve saygınlık pratiklerinin geliştirilmesi dayanıklılığı kuvvetlendirecek ve sadece idari bir planlama girişimi olmaktan çıkaracaktır.

Akkoyunlu (2021) edebi ve coğrafi eserlerin de 1980ler'den itibaren tarihsel deprem kataloglarının oluşturulmasına dahil edildiğinden bahseder. 1960-1980 arasında deprem kataloglarına bakıldığında ölçümlere ek olarak kişi ve kurum hafızalarının da yansıtıldığı bir çerçeve oluşmuştur (588). Güneydoğu Anadolu Bölgesi tarihinden verilebilecek örnekler 11. yüzyıl Bizans tarihçilerinin, Edessalı Mateos, Papaz Girgor gibi Ermeni din adamlarının düştüğü notlar üzerinden deprem tarihinin boşluklarının bir kısmının doldurulabildiği, dolayısıyla göç etmiş kaynakların taranması ve çevrilmesinin önemi üzeredir (Subaşı, 2015). Kişisel kaynaklar her ne kadar kurumsal kaynaklar kadar tarihsel sismolojinin veri kaynakları arasında yer alsalar da hem daha kırılğan hem de yalnız bir durumdadırlar. Hafıza güçlenip, makalenin bir metafor olarak heterotopik yapısına sığındığı adalara ya da kümelere dönüşebilirse etkinliği artacaktır. Yaltrak (2015) tekil izlerin verdiği bilgileri değerlendirirken Marmara Denizi çevresindeki depremlerin bilgisi için yararlanılan İstanbul'u betimleyen 16. yy. gravürlerinden kentin hasar durumuna dair bilgi edinilmesi örneğini verir. Bilgiler önemli olsa da eksik çizimler bilginin niteliğini riskli hale getirebilmektedir (56). Bu sebeple hem karşılaştırma için daha fazla kaynağın bulunması hem de araştırmacıların nüfusu, göçleri, savaşları, jeolojiyi göz önüne alarak karşılaştırmalı bir tavır benimsemesi gerekir (Yaltrak, 2015, 57).

Dayanıklılığın kurulması ve devamlılığı için mekân ve hafıza ilişkisinin birbirini üreten ve güçlendiren dinamiğinden bahsederken hafızanın adalar halinde kümelenmesinin besleyici olduğu düşünülmektedir. Bununla birlikte hafızanın baskınlaşmasının bir süzme pratiğini beraberinde getirmesi bu kümeleşmeyi suskunlaştırabilir ya da tektipleştirebilir. Nora'nın (2001) Fransa örneğinde ulusal tarihin zamanla Fransız olmanın hafızası haline gelmesini hatırlattığı gibi tarih ve hafıza arasında tabiiyet ilişkileri kurulabilir (xvi). Bir başka deyişle, unutma okyanusu yönetim açısından idari bir coğrafi terime dönüştürken hafıza adaları marjinal kılınarak için merkezden çepere itilebilirler. Bu sebeple "kamusal hafıza" ve "yerel hafıza" arasında statükonun devamlılığı, görünürlük ve dile gelme açılarından bir farklılık olduğu düşünülebilir. Daha büyük bir söylemsel alanı etkileyebilen ve bazı durumlarda resmi tarihe daha yakın durabilen bir hafıza tipi olduğunu düşündüğüm kamusal hafızanın karşına daha minör, daha kırılğan, geniş söylemsel alan veya aygıtlara erişimi olmayan fakat içinde geliştiği mekânla ilişkisi daha yoğun olan "yerel hafızayı" yerleştiriyorum. Nancy Fraser'in (1990) kamusal alan

üzerine haklı hatırlatmasının burada da bence geçerli olduğunu belirtmek isterim (67). Daire daraldıkça görünmezlikler artabilir. Bir üst hafıza mangasının kırılmalılığı alt ile ilişkisinde bir güce dönüşebilir ve kendi içindeki daha kırılmalı olanı (mesela kadınların mekânı nasıl ürettiğini) hafızaya taşımayabilir. Benzer bir şekilde Houdek ve Phillips'in (2017) altını çizdiği gibi kamusal hafızanın daha baskın olduğu durumlarda belli deneyimleri hatırlamak bir popülerlik ya da aidiyet meselesine de dönüşebilir (15).

Adger (2000) dayanıklılık ve direnç ilişkisi üzerine yazarken dayanıklılığın kriz sonrası toparlanma hızını direncin ise kriz sonrası kriz koşullarıyla baş etmek yerine koşulları dönüştürmek olduğunu belirtir. (Adger, 2000, 349). Kamusal hafızanın özellikleri düşünüldüğünde bir anlamda kamuyu kamu yapan öğelerden birinin paylaşılan (ya da kabul edilen) hafıza öğeleri olduğu da iddia edilebilir. Dayanıklılığın gelişmediği ya da direncin köklenmediği durumlarda ise kamusal hafızanın yerini kamusal unutmamanın, yerel hafızanın yerini ise diaspora hafızasının alması ihtimaller arasındadır. Kahramanmaraş'ın merkez ve çevre ilişkisini baskın kamusal hafıza ve yerel hafıza üzerinden değerlendirdiğimizde çevredeki yerel hafıza birikimlerinin çeşitli travmaları kimlik üzerinden birbiriyle ilişkilendirdiği ve merkeze, merkezin siyasetine uzaklığının çözümsüzlük durumlarında göçe yöneldiği ve kırılmalı yerel hafızanın Kahramanmaraş sınırlarındansa göç edilen yerde işletildiği görülür.

Nora (1989) bastırılan hafıza öğelerinin tarih yazımında hafızayı devre dışı bırakan baskın imgeleri ürettiğini ve mekânla ilişkisi yiten hafızanın giderek gerçeklikten çok temsile –bir anlamıyla rafine gerçeklik temsillerine– yöneldiğini vurgular (Nora, 1989, 7). Hafızanın yanbaşında ise unutmaya pratikleri vardır. Ricoeur için hafıza, unutmaya ve tarih üçlü bir ilişki içindedir:

Bu unutkanlık, eleştirel tarih tarafından metodik olarak kontrol edilse bile, kurbanları unutmakla eşdeğerdir. O halde, kurbanlara yönelik bu sistematik unutkanlığı düzeltmek ve kurbanların tarihinin yazılmasını teşvik etmek hatırlama çalışmasının işidir; eğer bu, tarihteki kötülük patlamalarının sistematik olmayan yönüne içkin dağınıklığı önleyebilirse (Ricoeur, 1996, 22).

Yukarıda hafıza ve unutmaya ele alınışındaki vurguların da gösterdiği şekilde hafızanın yer değiştirmesi sadece unutkanlığı beraberinde getirmez; unutkanlığı ya da unutmaya topluluğun uzun vadede aleyhine işleyecek bir savunma mekanizmasına ya da idari aygıtı dönüştürebilir. Yer değiştirenlerin anısının resmi veya baskın anlatılardan silindiği, kent simgelerinde ya da müze, sokak adları gibi temsil alanlarında anılmadığı, onların topluluk deneyiminin katkı koyduğu bir bilgiye değer atfedilmediği durumlarda yerel hafıza baskın hafızanın gölgesinde suskunlaşabilir. Böylelikle kendi baş etme ve güçlenme mekanizmalarının aktarımını sekteye uğratabilir ya da susturma tepeden inme bir şekilde dayanıklılık ile direnç ilişkisini zayıflatma odağıyla yönetilebilir. Bu süreç kent içinde topluluğun güçlenmesini ve yer iddia etmesini, kent hakkı talebini, karar süreçlerine katılma girişimini kısıtlayarak bir anlamda kenti içinde yaşayanların kontrolünden çıkarabilir.

Dayanıklılığın toplumsal süreçlerde topluluk içinde örgütlenen ve hafızanın etkin olarak kullanıldığını savunan Wilson (2012) uzun süreli yerleşimlerin içindeki aktarım süreçlerinin bu tür bir “pozitif toplumsal hafıza” oluşturduğunu söyler. Verdiği örnek ormanlarda görülen değiştirmeli ekim döngülerinin hassas zamanlamasının kuşaktan kuşağa aktarımıdır. Bu dönünün zamanlamasındaki küçük bir aksaklık topluluğun gıda güvenliğini tehlikeye sokabilir ya da sömürgeci plantasyon örneklerinde olduğu gibi doğayı tüketime açan “kötü toplumsal hafızanın” yani topluluk ve ekolojiye beraber zarar veren pratiklerin kümülatif bilgisinin aktarımına yol açabilir (109-113). Bir başka deyişle, ekolojik denge anlamında en iyi pratikleri hafızada tutmaya çalışan toplulukların iyi toplumsal hafızası küçülme, yitme veya taşınma ile bulunduğu yerle bağını koparırsa yerin devamlılığı da tehlikeye girer. Torosların orman ve yaşam döngüleriyle ilişkisi düşünüldüğünde Kahramanmaraş’ın hafıza yitimlerinin risk yarattığı coğrafyanın büyüklüğü anlaşılabilir.

İnsan hareketliliğini sonlu kılıp hafızanın sonsuza kadar bir mekâna yerleşeceğini hayal etmek imkanı değil. İmkânlılık-ımkânsızlık ihtimallerinin ötesinde özgürlükleri kısıtlayıcı ve insanların tüm üretici gücünü atıllaştıracak nitelikte. Yine de bir mekânın kısa aralıklarla büyük nüfus değişimleri yaşamasının insanlar adına yarattığı sorunlardan biri o mekân hakkında devralınacak ya da aktarılacak bir bilginin üretimi potansiyelini ve mekânın topluluk tarafından üretimi ihtimallerini daraltması. Hafızanın çalışmadığı, aktarımların kısıtlı olduğu mekânların üretim işlemi idareci mekanizmalara kaydığında unutmak eylemi mekânı paylaşan insanlar arasında zorlayıcı hiyerarşilere ve ister çevreyle ister diğer canlılarla olsun temkinli etkileşimlere yol açabiliyor. Toplumsal dayanıklılık mekanizmalarının hem sistemi, hem çevreyi hem de insanları güçlendirebilmesi için hiyerarşisi azaltılmış, özerk ve denk hafıza adalarının bir mekânı mesken edinebilmesi ve mekânın dayanıklılık anlamında örgütlenmesinde söz sahibi olabilmesi gerekiyor.

İnsanların yaşadıkları çevre hakkında karar verme mekanizmalarına katılmaları, ilişki kurup ürettikleri mekânın kendileriyle birlikte devamlılığını sağlamak açısından çok önemli. İster daha baskın ve kabul görmüş “kamusal hafıza” ister daha minör ve kırılğan “yerel hafıza” öğelerinden bahsedelim, hatırlamanın diğer ucu olan unutmamanın ya da neyin hatırlanmak için seçilmediğinin de dayanıklılığın –negatif anlamda– öğelerinden biri olduğu ve unutmamanın bu anlamdaki panzehrinin çoğulculuk olduğunu iddia edebiliriz.

6 Şubat Depreminin başlattığı süreç hala devam ediyor, dolayısıyla hafızada bir gün yerini bulacak pek çok konu hala yerine oturmadı. Bunların içinde kurumların desteğiyle olsun olmasın topluluklararası dayanışmanın türleri, sonuçları kısacası kümülatif öğretisi de toplumsal hafızada yer tutup aktarılabilceği bir süreklilik bulmayı bekliyor. Depremin dayanıklılık tartışmaları kadar sismoloji tarihi ve hafıza çalışmaları dahil disiplinlerarası bir alana bıraktığı izlerden bir tanesi de hafızanın mekânla ilişkisinin kurumsal ilişkiler sekteye uğradığında devamlılık sağlayacak nitelikte olduğu. Tersinden söylersek bu ilişki sekteye uğradığında beraberinde başka kırılğanlıkları ve yıkımları da getiriyor. Haraway (2019) çok kısa fakat

biyografinin sınırlarını bir hayli esneten bir yazısında çevremizdeki biyolojik dünyayla göbek bağımızın bizi –belki de bir çeşit kibirle– tekil ifade edebileceğimiz bir ”biyografiden” yoksun kıldığını anlatır (567). Hafıza adalarının ekolojiyle birbirini var ederek kurduğu dayanıklılık sistemlerinin etki alanının genişliğinin bir sebebi de bu zorunlu yaşamsal dayanışma hali.

Bu çerçevede makalenin verdiği örnekleri tersinden de okuyabiliriz. Toplulukların ürettikleri mekândaki devamlılığının, toplumsal huzurun, toplulukların kendi emeklerinin ve üretimlerinin olduğu yerde söz sahibi olmasının, aktarımlarını hafızaya ket vurmada yapabilmelerinin sınırların içindeki nüfusun bütünlüklü olarak hayatının devamlılığına etkisini göstermek açısından deprem korkunç ama önemli bir felaket. Sanki yerkürenin fay hafızası bize hatırlamayı unutmayın diyormuş gibi.

- 1 Burada hem süreçlerden hem de anlardan bahsetme sebebim yine Kahramanmaraş depremi ile örneklenebilir. Merkezin ileride depremden çok etkileyecek bir yere doğru kayması, çarpık kentleşmeye veya doğanın yitimine yönelik bilincin ve eylemlerin oluşması ve depremin oluşundan sonraki baş etme süreçlerinin hepsinde toplumsal belleğin göreve çağrıldığı veya belleğin erozyonundan dolayı böyle bir örgütlenmenin yapılmadığı pek pek çok süreç ve an geçmiştir.
- 2 Kaynak bu yakıştırmaya yer vermekle birlikte aslında Hades ve Göynük’ün ayrı iki yer olduğunu ve ilkinin yıkımından sonra ikincinin yerleşim yeri haline geldiğini de belirtir (Gökhan, 2009, 35).
- 3 Proje içindeki anlatılardan birinde dil ile mekânın hafızaya sığınarak aidiyeti sürdürmek için önemini vurgulayan Nora Lessersohn Maraş Sancağı’ndan dedesi Hovannes Cherishian’ın Amerika’da Maraş’ı yaratma çabalarından ve bu sebeple çocukken dinlediği ninnileri kayda almasından bahsederken Amerika’yı Maraş’la kıyaslayarak dedesinin dilinden onu Türkçe “amansız” vatan olarak anar (Lessersohn, 2025). Asıl vatan Maraş’tır.
- 4 Deprem etkileri bütün eksi ve artı demografik hareketlilikleriyle birlikte henüz tam olarak istatistiklere yansımadağı için dahil edilmemiştir.
- 5 2012 depremi üzerine MTA, AFAD gibi yetkili devlet kurumlarınca yapılan tetkiklerde deprem hareketliliğinden bahdedilmiştir. AFAD Deprem Departmanından jeofizik ve jeoloji mühendislerinin hazırladığı 2014 tarihli sunumda bölgede 2012 sonrası hareketlilikler olduğu ve sismik enerjinin boşalmamasının gelecekteki depremlerin emaresi olabileceği belirtilmiştir (Kartal ve diğerleri, 2024, 3-15). Bahsedilen segmentin içinde yer alan Pazarlık segmenti 2023 depreminde kırılmıştır (MTA, 14 Şubat 2023, 12).

Kaynakça

- Adger, W. N. (2000). Social and ecological resilience: are they related? *Progress in Human Geography*, 24(3), 347-364.
- Akdemir, P. (18 Şubat 2023) Adını dünyanın duyduğu ilçe: Pazarlık. *Gazete Duvar*. Erişim Tarihi: 19 Ocak 2025, <https://www.gazeteduvar.com.tr/adini-dunyanin-duydugu-ilce-pazarlik-haber-1604403>.
- Akkoyunlu, M.F. (2021). Tarihsel Depremler Ve Kullanılan Yöntemler. *Avrupa Bilim ve Teknoloji Dergisi*, (21), 587-590.
- Bardakçı, M. (30.10.2011) Jeologlardan ricamdır: Lütfen, Evliya Çelebi’nin yazdıklarına da bir bakın! *Habertürk*. Erişim Tarihi: 18 Aralık 2024: <https://www.haberturk.com/yazarlar/murat-bardakci/683841-jeologlardan-ricamdır-lutfen-evliya-celebinin-yazdiklarina-da-bir-bakin>.
- Bianet (7 Ocak 2025) Afşin-Elbistan’daki santraller 17 bin 500 erke ölümüne neden oldu. Erişim Tarihi: 19 Ocak 2025. <https://bianet.org/haber/afsin-elbistandaki-santraller-17-bin-500-erke-olume-neden-oldu-303394>.

- Cumming, G. S., Barnes, G., Perz, S., Schmink, M., Sieving, K. E., Southworth, J., Binford, M., Holt, R. D., Stickler, C., & Van Holt, T. (2005). An Exploratory Framework for the Empirical Measurement of Resilience. *Ecosystems*, 8(8), 975–987.
- Çalışkan, A. (2019 (2)) XIX. Yüzyıl e XX. Yüzyıl Başlarında Maraş ve Kazalarında Salgın Hastalıklar ve Salgın Hastalıklara Karşı Alınan Önlemler. *Sağlık, Toplum, Bilim: Akademik Araştırmalar*, İstanbul: Paradigma, 33-59.
- Çalışkan, A. (2019) XIX. Yüzyılda Maraş Yahudileri. *Tarihin İzinde Bir Ömür Prof.Dr.Nuri Yavuz'a Armağan*, Ankara: Berikan, 295-312.
- Evrensel (21 Aralık 2024) Maraş Katliamı Anması: Yüzleşme Çağrısı. *Evrensel*. Erişim Tarihi: 19 Ocak 2025 <https://www.evrensel.net/haber/537590/maras-katliami-anmasi-yuzlesme-cagrisi>.
- Fraser, N. (1990) Rethinking the Public Sphere: A Contribution to the Critique of Actually Existing Democracy. *Social Text*, No. 25/26, ss. 56-80.
- Gaillard, J., Clavé, E., Vibert O., Denain J., Efendi Y., Grancher D (2008) Ethnic groups' response to the 26 December 2004 earthquake and tsunami in Aceh, Indonesia. *Natural Hazards*. 47(1):17-38.
- Gökhan, İ. (2009). Arapların Fethinden Selçuklular Zamanına Kadar Maraş. *BELLETEN*, 73(266), 35-76. <https://doi.org/10.37879/belleten.2009.35>.
- Guidoboni, E. (2002). Historical seismology: the long memory of the inhabited World. Lee, W. H. K. (ed), *International handbook of earthquake and engineering seismology* içinde (775-790 ss.), Academic Press.
- Gunderson, L. 1999. "Resilience, Flexibility and Adaptive Management — Antidotes for Spurious Certitude?" *Conservation Ecology* 3(1): 7. Erişim Tarihi: 19 Ocak 2025, <http://www.consecol.org/vol3/iss1/art7>.
- Halbwachs, M.(1992). On collective memory. The University of Chicago Press.
- Haraway, D. (2019). It Matters What Stories Tell Stories; It Matters Whose Stories Tell Stories. *A/b: Auto/Biography Studies*, 34(3), 565-575.
- Holling, C. S. 1973. Resilience and stability of ecological. systems. *Annual Review of Ecological Systems* 4:1-23.
- Houshamadyan.org (2025) Sandjak of Marash. *Houshamadyan.org*. Erişim Tarihi: 19 Ocak 2025, <https://www.houshamadyan.org/mapottomanempire/vilayetaleppo/sandjakofmarash/html>.
- Houdek, M., & Phillips, K. (2017, January 25). Public Memory. *Oxford Research Encyclopedia of Communication*. Erişim Tarihi: 18 Aralık 2024, <https://oxfordre.com/communication/view/10.1093/acrefore/9780190228613.001.0001/acrefore-9780190228613-e-181>.
- Kartal, R. F., Kadrioğlu, F. T. and Apak, A. (2024) Pazarlık-Kahramanmaraş Depremi ve Artçı Deprem Aktivitesinin Bölgenin Neotektoniği İle İlişkisi, 67. Türkiye Jeoloji Kurultayı
- Kaya, S. (2007). Haçlı İstilasası Öncesi Ortaçağ'da Maraş Şehri. *BELLETEN*, 71(262), 857-890.
- Küçükönder M., Karabulut M. & Çelik, M. A. (2014). Afşin-Elbistan termik santral çevresinde yer yüzeyi sıcaklıklarının değişimi. Coğrafyacılar Derneği Uluslararası Kongresi Bildiriler Kitabı içinde (s.445-452).
- Lefebvre, H. (1991). *The production of space*. Oxford: Blackwell.
- Lessersohn, N. (2025), Hovannes Cherishian. Erişim Tarihi: 19 Ocak 2025, <https://www.houshamadyan.org/mapottomanempire/vilayetaleppo/sandjakofmarash/voices/hovhannes-cherishian.html>.
- Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü (06 Şubat 2023) Pazarlık (Kahramanmaraş) Depremi (Mw 7,7) Saha Gözlem Raporları Serisi, 1- Amanos Segmenti, Rapor No: 14121, Jeoloji Etütleri Dairesi, Ankara.

- Medved, M. ve Hirst, W. (2006) Islands of memory: Autobiographical remembering in amnestics, *Memory*, 14:3, 276-288.
- Nora, P. (1989) Representations, No. 26, Special Issue: Memory and Counter-Memory (Spring, 1989), pp. 7-24.
- Nora, P. (2001). General introduction. P. Nora (Ed.), *Rethinking France: Les lieux de mémoire*, Vol. I: *The state* içinde (vii-xxii ss). Chicago, IL: University of Chicago Press.
- Oksijen (13 Şubat 2023) Kahramanmaraş'ta köy yolları yerle bir oldu. Oksijen. Erişim Tarihi 19 Ocak 2025 <https://gazeteoksijen.com/turkiye/kahramanmarasta-koy-yollari-yerle-bir-oldu-170411#:~:text=Pazarcık%20merkezli%20%2C7%20büyüklüğündeki,bıraktığı%20izleri%20dron%20ile%20görüntüledi>.
- Olschewski R., Bebi, P., Teich, M., Wissen Hayek, U., Grêt-Regamey, A. (2012). Avalanche protection by forests — A choice experiment in the Swiss Alps Forest Policy and Economics 17, 19-24.
- Özmen, B. (2012). The Historical Development of Seismic Zoning Maps of Turkey. *Türkiye Jeoloji Bülteni*, 55(1), 43-55.
- Pir Haber Ajansı (29 Ekim 2024) Maraş Katliamı Kadınların Tanıklığıyla Belgesel Oldu. Erişim Tarihi: 19 Ocak 2025, <https://www.youtube.com/watch?v=m3sg7SQVQL0>.
- Polat, C. (2019). Maraş El Sanatlarının Gerilemesine ve Yok Olmasına Etki Eden Faktörler: 19. Yüzyıl ile 20.Yüzyılın İlk Çeyreği. *İğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* (17), 259-272.
- Ricoeur, P. (1996). Memory, Forgetfulness, and History. *Iyyun: The Jerusalem Philosophical Quarterly* / 45, 13-24.
- Soja, W. E. (1980) The Socio-Spatial Dialectic. *Annals of the Association of American Geographers* 70 (2), 207-225.
- Subaşı, Ö. (2015) XI. Yüzyılda Anadolu'da Meydana Gelen Doğal Afetler. A. Ü. *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi [Taed]* 54, Erzurum 2015, 505-535.
- Şahinli, C., Babat, B. (10 Ocak 2025) Termik santralin külleri bir mahalleyi yok etti, kalanları da kanser etti. Erişim Tarihi: 19 Ocak 2025 <https://politikahaber.com/termik-santralin-kulleri-bir-mahalleyi-yok-etti-kalanlari-da-kanser-etti/>.
- T24 (27 Aralık 2017) Maraş'ta bir kabalık yapıldı. T24. Erişim Tarihi: 19 Ocak 2025, <https://t24.com.tr/haber/marasta-bir-kabalik-yapildi-katliamda-yitirilenler-anildi,521781>.
- Walker, J., & Cooper, M. (2011). Genealogies of resilience: From systems ecology to the political economy of crisis adaptation. *Security Dialogue*, 42(2), 143-160.
- Wilson, G. (2012). *Community Resilience and Environmental Transitions*. Oxford: Routledge.
- Yaltrak, C. (2015). Marmara Denizi ve Çevresinde Tarihsel Depremlerin Yerleri ve Anlamı. *İTÜ Vakfı Dergisi*. 67. 56-62.
- Yeşil Gazete, 14 Haziran 2021, Biyokütle santraline karşı çıkan Çöçelli halkına tazyikli su ve joplarla müdahale. Erişim Tarihi: 19 Ocak 2025 <https://yesilgazete.org/biyokutle-santralin-karsi-cikan-cocelli-halkina-tazyikli-su-ve-joplarla-mudahale/>.
- Zırh, B.C. (2015) Alevi diasporası: Yeniden haricileşen dahili bir mahrem olarak Alevilik. *Birikim* (309-310), s. 80-92